

**Een archeologisch onderzoek naar de
fundamenten van het westelijk schathuis
van de borg Ewsum te Middelstum, Gem.
Loppersum, Groningen**

A. Ufkes & J. Schoneveld

ARC-Publicaties 14

**Groningen
1998
ISSN 1574-6879**

DE NOORT

ZEE

GALLIÆ

PARS

Paris

Reims

© Metz

INHOUD

VOORWOORD	5
INLEIDING	
aanleiding van het onderzoek	7
ligging van het terrein	7
eerder onderzoek	9
historische bronnen en bewoningsgeschiedenis	10
doel van het onderzoek	15
onderzoeksstrategie en werkwijze	15
RESULTATEN	17
CONCLUSIE	21
LITERATUUR	22
AFBEELDINGEN	23
BIJLAGE I	
vondstenlijst	24
BIJLAGE II	
determinatielijst	25
BIJLAGE III	
documentatie	27
COLOFON	30

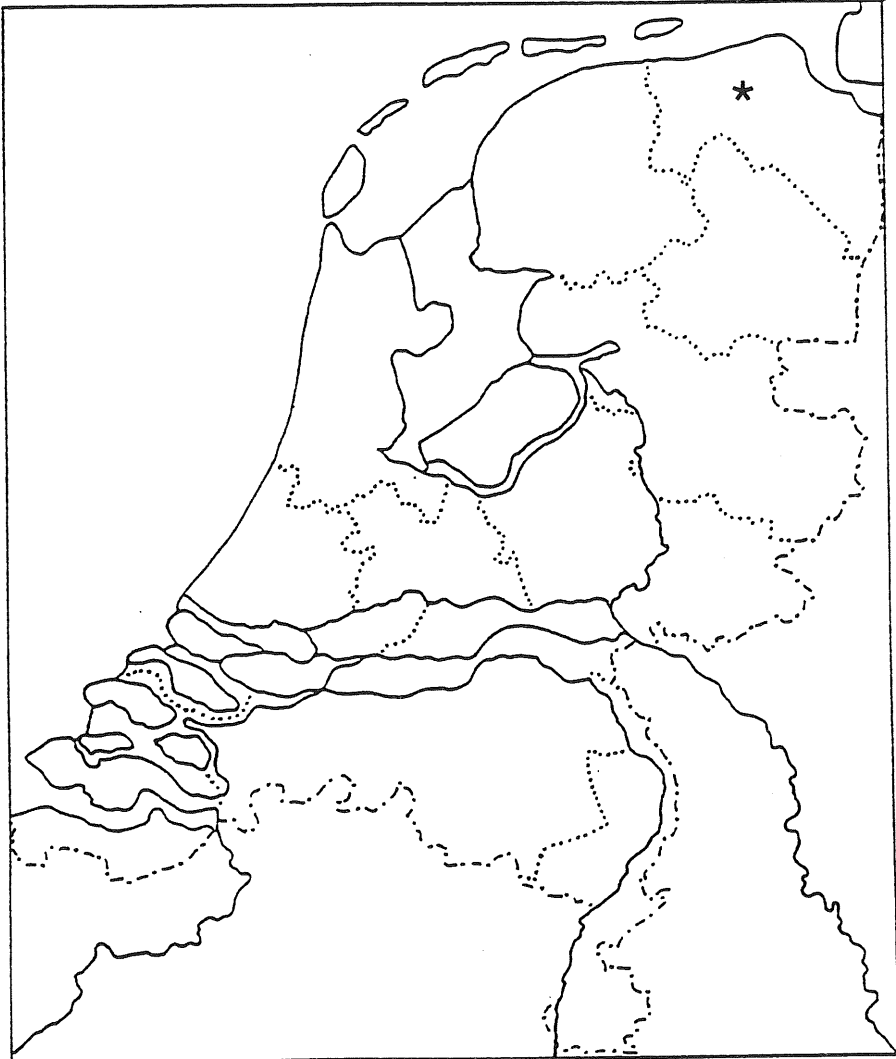
VOORWOORD

Dat de tand des tijds veel heeft doen verdwijnen is bekend. Door historisch onderzoek en het bestuderen van de archieven valt dat verleden vaak te reconstrueren. Waar men minder vlug aan denkt is het feit dat veel van wat verloren is gegaan, nog sporen in de bodem heeft achtergelaten. Dit bodemarchief kan, indien nodig, gelezen worden en meehelpen de geschiedenis te schrijven. Bij de reconstructie van het westelijk schathuis van de borg Ewsum te Middelstum, is dat ook gebeurd.

Het was een gelukkige gedachte van de Groninger Borgen Stichting om het archeologisch bodemarchief te willen raadplegen. Immers, uit oude kaarten en kadasters zou men de indruk kunnen krijgen dat alles al bekend was van het terrein, waarop het westelijk schathuis van de borg gereconstrueerd moest worden. Bij het verwijderen van de bouwvoor bleek echter dat het bodemarchief nog een enkele verrassing in petto had. De funderingen konden nauwkeurig worden vastgelegd, de plaats van de tuinmuur aangegeven en bovendien kon er op gewezen worden dat er mogelijk ook oudere sporen van menselijke activiteit in de grond aanwezig waren.

Het was voor het Centrum voor Archeologische Research & Consultancy (ARC) een eer dit onderzoek te mogen uitvoeren. De medewerkers van ARC, Mevr. Drs. A. Ufkes, Drs. C.G. Koopstra en Drs. J. Schoneveld hebben met veel genoegen het veldwerk uitgevoerd. Bij het opstellen van het rapport zijn de auteurs veel dank verschuldigd aan Dr. P.B. Kooi.

Drs. J. Schoneveld
Directeur ARC

Afb. 1: Ligging van de borg Ewsum te Middelstum

INLEIDING

Aanleiding van het onderzoek

De borg Ewsum bestond tot 1863 uit een groot huis met daarnaast een ronde toren, twee symmetrisch tegenover elkaar geplaatste schathuizen en een zomerhuis. Van deze bebouwing resten nog slechts de onderste verdieping van de ronde toren en één der schathuizen.

De Groninger Borgen Stichting heeft plannen om tegenover het bestaande oostelijke schathuis de vroegere tegenhanger te herbouwen, dan wel bouwactiviteiten op het voorterrein te ontplooiën¹. Om de precieze maten van dit westelijk schathuis en de aangebouwde muur van de fruittuin vast te stellen, alsmede de verdere waarde van het archeologisch bodemarchief te bepalen, werd besloten tot het graven van enige proefsleuven. Het betreft hier een beschermd monument. Om toestemming te verkrijgen voor de nieuwbouwplannen op dit monument dient de gehele voorgeschreven wettelijke procedure te worden doorlopen. In het kader van waardering van het bodemarchief van het monument werd daarom door de provinciaal archeoloog van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort, Dr. H.A. Groenendijk, toestemming gegeven voor het graven van de proefsleuven.

Daartoe werd in augustus 1997 de Vakgroep Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen benaderd. Deze gaf het Centrum voor Archeologische Research & Consultancy (ARC) opdracht een offerte uit te brengen voor de archeologische werkzaamheden. Daarbij dienden alleen de kosten voor het archeologisch veldwerk aan de Groninger Borgen Stichting te worden doorberekend. De financiering van de uitwerking werd door de Vakgroep Archeologie gedragen. In januari 1998 kreeg het ARC toestemming voor de uitvoering van het veldwerk. Dit vond plaats op 10 februari 1998. De leiding van het onderzoek lag bij Mevr. Drs. A. Ufkes. Medewerkers in het veld waren Drs. C. Koopstra en Drs. J. Schoneveld. De graafmachine werd bediend door Dhr. Buitenkamp uit Winneweer.

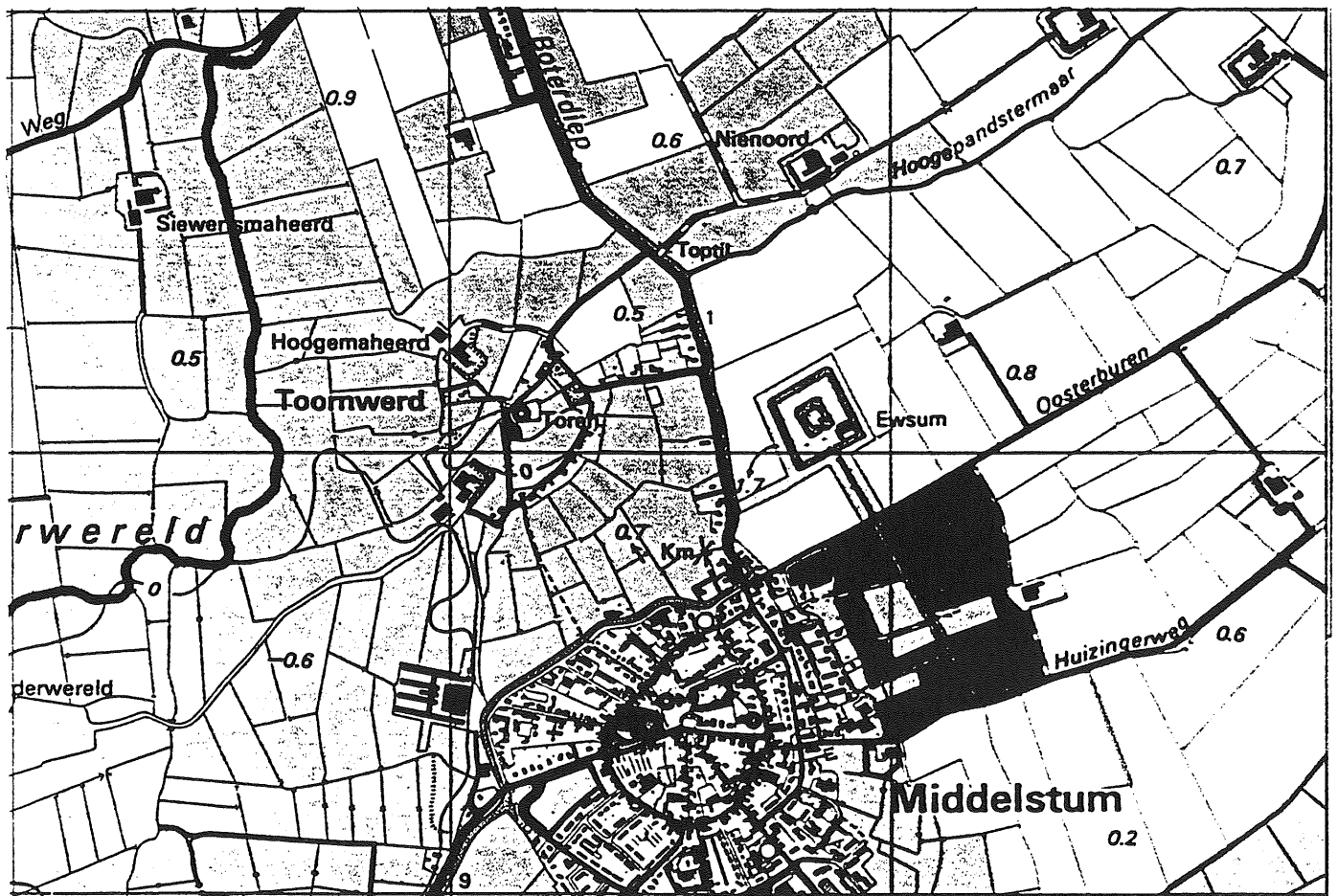
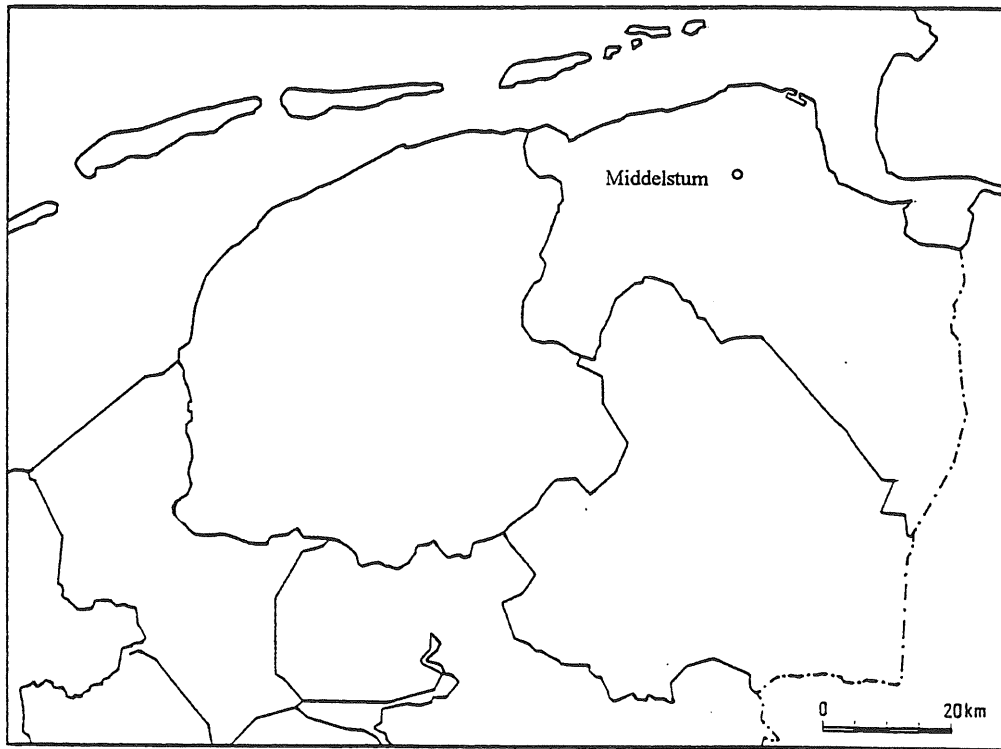
Ligging van het terrein

Middelstum en daarmee de borg Ewsum, ligt in het midden van de regio *Het Hogeland* op een kwelderwal. De langgerekte, boogvormige kwelderwal loopt van Adorp via Warffum naar Usquert en buigt dan in zuidelijke richting af naar Middelstum. Ten oosten van de kwelderwal stroomt de Fivel. De bodem van de kwelderwal van Middelstum bestaat uit zavel en lichte klei.

De borg Ewsum ligt ongeveer ten noordnoordoosten van het dorp Middelstum in de hoek die gevormd wordt door het Boterdiep en de weg naar Oosterburen. Het

---

¹ Zie: Reitzema, Ina, De herrijzenis van de Groninger borgen. *Nieuwsblad van het Noorden* 9 mei 1998, p. 47.

Afb. 2: Middelstum en Ewsum

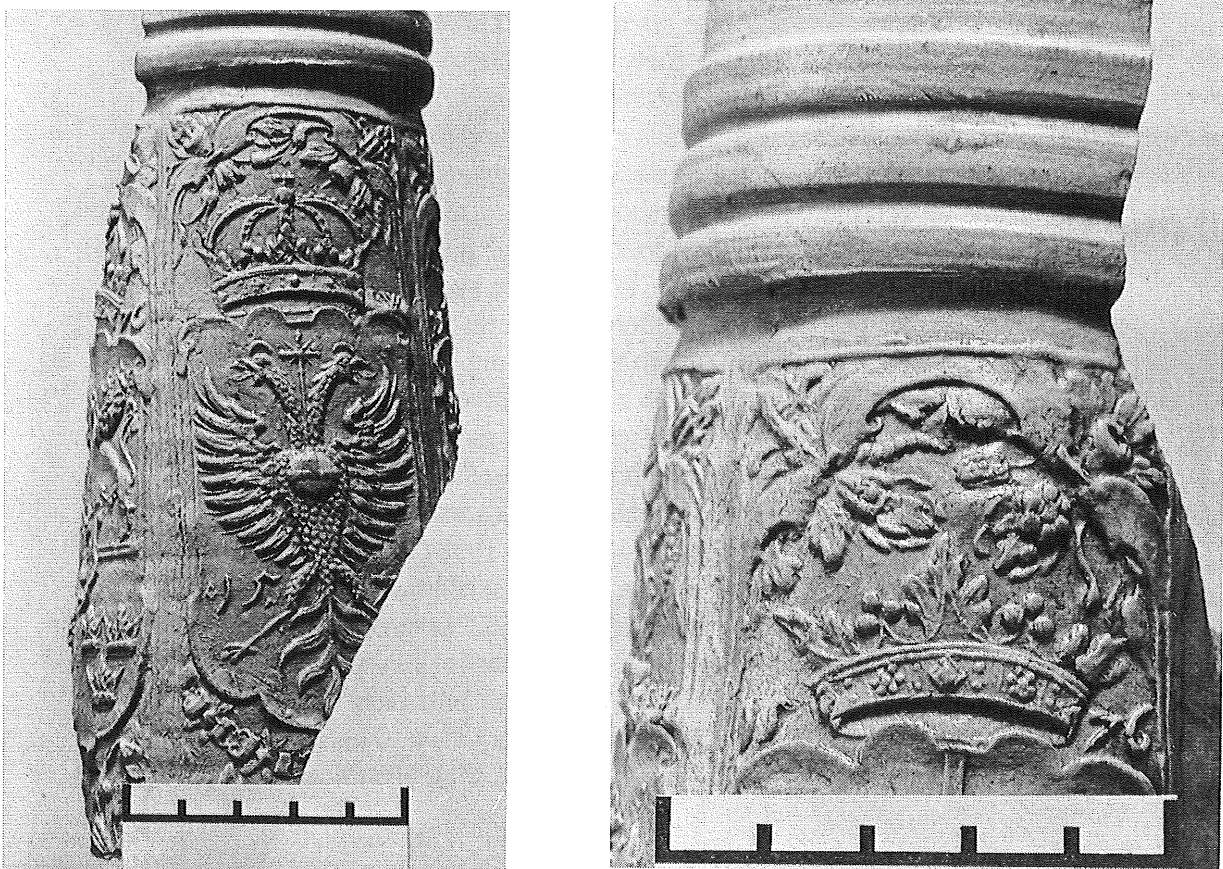

te onderzoeken terrein van het westelijke schathuis ligt vóór de oude borg, kaartblad 7W, coördinaten 238.800/597.000. Het naastgelegen Boterdiep werd gegraven tussen 1653 en 1670. Het vormt de verbinding met de stad Groningen en is een belangrijk onderdeel van het afwateringssysteem van het gebied. In 1850 is de trekweg langs het Boterdiep reeds verhard. De Oosterbuursterweg werd kort daarna verhard met puin van de in 1863 afgebroken borg Ewsum.

Het te onderzoeken terrein waarop het westelijk schathuis gelegen heeft, bestaat tegenwoordig uit een wat slordig aangelegd gazon met enige struiken.

Eerder onderzoek

Er is in het verleden geen archeologisch onderzoek uitgevoerd. Wel is de gracht geschoond. Het vondstmateriaal dat hierbij te voorschijn kwam, is aanwezig in het oostelijk schathuis. De meest opmerkelijke vondst was een groot fragment van een zogenaamde *snelle*. Dit is een hoog conische drinkkan. Het exemplaar uit de

Afb. 3: De snelle van Ewsum

slotgracht was vervaardigd uit grijs steengoed en voorzien van een zoutglazuur. De snelle is afkomstig uit Siegburg in het Rijnland en daar vervaardigd in 1576 door Meester L. W. De oorspronkelijke hoogte was 26,5 cm. Een vrijwel gelijk, maar compleet exemplaar bevindt zich in de Sammlung Lücker (nr. 1353), tegenwoordig in het Kunstgewerbemuseum te Keulen (Reineking-Von Bock 1971). In het midden van de versiering van beide snellen bevindt zich het Duitse rijkswapen met de dubbele adelaar en de keten van de Orde van het Guldenvlies. Links en rechts daarvan is bij het exemplaar uit Ewsum het wapen van Zweden aangebracht met drie kronen en een staande gekroonde leeuw.² De matrijs waarmee de Rijksadelaar is aangebracht bevindt zich in het Hetjensmuseum te Düsseldorf.

Historische bronnen en bewoningsgeschiedenis

De borg Ewsum werd vermoedelijk in 1278 gesticht door jonker Ewe in den Oert. Dit Ewesheim verrees ten westen van de plaats waar een burcht "in den Oert" had gelegen die door de Groningers was verwoest. De burcht Ewesheim werd op *een nieuwe plaats* gebouwd lezen we in een brief uit 1353³:

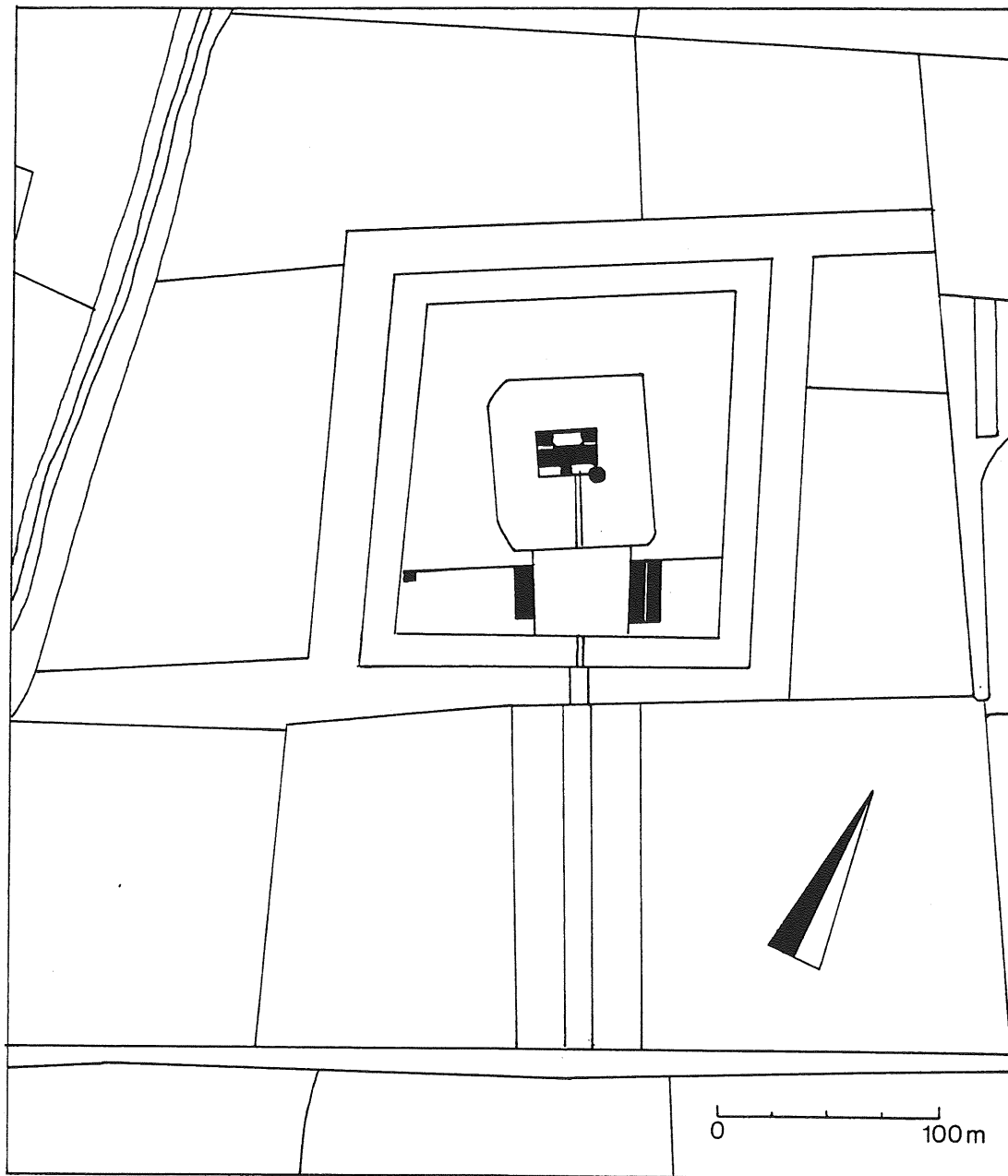
"Voert bekennen wy heer Tjacke mit unsen ghemenen Conventualen, dat overmiddles orlich und vede die keiserlike borch in den Oert is omgheworpen dorch die van Groningen myt erer partien, soe is daer ghewest een Juncker, ut den Oert gheboren, gheheten Juncker Ewe, die den borch in den Oert nycht weder tymmeren en wolde up die selste borchstede, men van homoet und spyt syner vyanden hevet die vorgenomde Juncker Ewe getymmert enen schonen kostelen borch gheheten Ewsum up een nye stede ut den gronde." (Tresling 1844)

Deze op een nieuwe plaats gebouwde borg zal in eerste aanleg een gewoon steenhuis zijn geweest. Het geheel moet gebouwd zijn op een opgeworpen heuvel, de klip, die omgracht was. Tijdens de afbraak van het huis Ewsum werden er zware funderingsresten gevonden onder het gebouw, die vermoedelijk van deze fase afkomstig waren (Kooi 1993). Zo'n eenvoudig gebouwd steenhuis was niet geheel veilig voor overvallers. Op een zeer gemakkelijke wijze konden de muren worden ondermijnd. Tijdens de partijtwesten van Schieringers en Vetkopers moet dat ook in de jaren dertig van de 15e eeuw gebeurd zijn. De bewoners van de borg verhuisden vervolgens naar Menckemaheerd en kochten bouw materiaal om de borg Ewsum te herstellen (Hartgerink-Koomans 1938). Vervolgens zal Ewsum, naar de mode van die tijd, voorzien zijn van een schildmuur, een muur die direct uit het water werd opgetrokken en de weerbaarheid vergrootte. Daarnaast konden aan de binnenkant van deze muur nieuwe woonvertrekken worden gebouwd.

Het was vooral Onne van Ewsum († 1489) die zich, na zijn terugkeer in 1445 van een tocht naar het Heilige Land, opwierp als bouwheer in Hunsingo. In dat jaar begon hij de bouw van de nieuwe kerk te Middelstum waarvan de toren in

² Het exemplaar in Keulen heeft links het wapen van Zweden, rechts dat van Denemarken.

³ Deze oorkonde is vermoedelijk een falsificatie. Mogelijk zijn er wel juiste gegevens in verwerkt. De naam Ewe Ewesma komt zeker voor in 1371, 1390, 1402 en 1406 (Formsma et.al. 1973).

Afb. 4: De borg Ewsum met de ronde toren en beide schathuizen, de tuinmuur en het zomerhuis

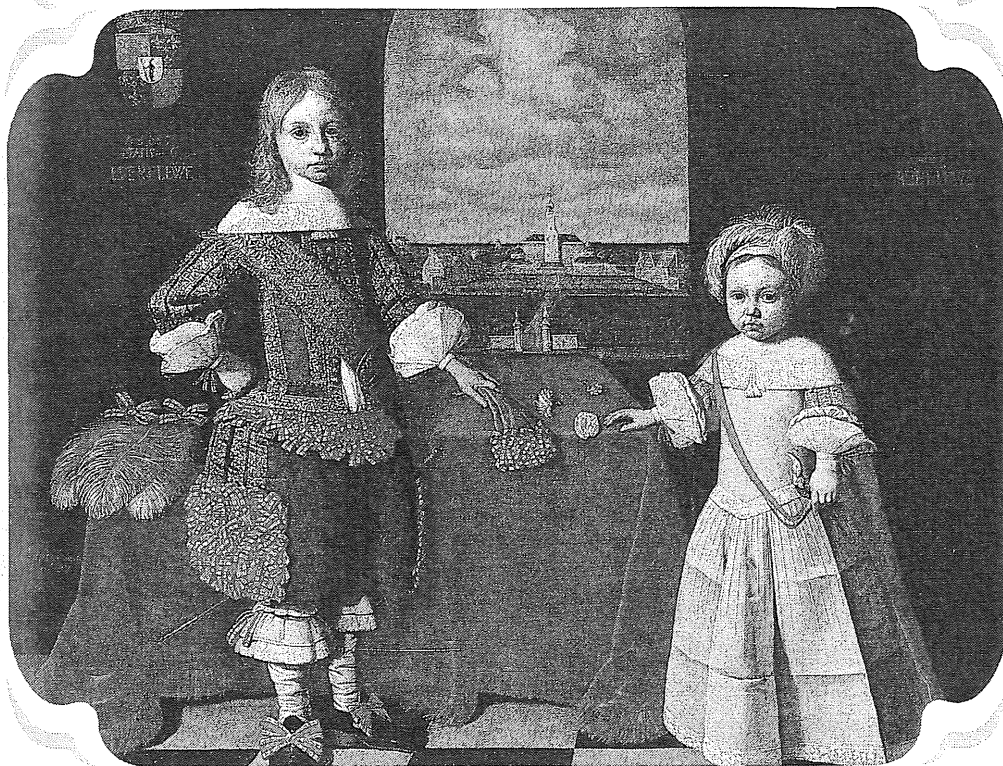
1487 voltooid werd. In 1446 bouwde hij aan de kapel te Toornwerd en later aan die te Westerwijtwerd. Ook Ewsum werd veranderd in een sterk slot. Onne besepte dat zijn schildmuur niet onneembaar was. Andere borgen werden veroverd door met bootjes de slotgracht te overbruggen, waarna de aanvallers niet meer te stuiten waren. Alleen flankerende beschietingen met kruisboog of musket kon een aanval in zo'n geval afslaan.

Daarom begon men in 1472 met de bouw van de zogenaamde Rode Toren, waarvan het onderste gedeelte tot op de dag van vandaag bewaard bleef. Vanuit de toren konden aanvallers goed beschoten worden. De toren werd echter niet zonder tegenwerking gerealiseerd. Onne construeerde hem namelijk zes stenen dik. Toen

dit de stad Groningen ter ore kwam, stuurden ze twee gemeenteraadsleden, Johan Horenken en Jacob Groeve, alsmede Johan Vriese van het scharenslijpersgilde, naar Ewsum om de zaak te bekijken. Onne werd er aan herinnerd, dat de Groninger hoofdelingen per verdrag hadden beloofd geen zwaardere muren dan drie steens dik te bouwen: *drie steenen dick nae verdragh der Stad ende Lande in voortijden*. Vervolgens verklaarde hij plechtig op het Martiniekerkhof in Groningen, voor de Raed en Gilden, dat hij geen vijandige plannen tegen de stad had, maar bouwde vervolgens wel op Ewsum verder aan zijn toren, zij het drie steens dik.

Voor een goede verdediging van de borg Ewsum zou eigenlijk nog een tweede verdedigingstoren, diagonaal tegenover de eerste, gebouwd moeten worden. Deze is echter nooit gerealiseerd. Vermoedelijk werd de strijd tegen de zich snel ontwikkelende aanvalstechnieken te kostbaar voor de bewoners van de borg. Zo verloor Ewsum in de loop van de 16e eeuw zijn militaire betekenis.

Tijdens de Saksische en Gelderse oorlogen heeft ook de borg Ewsum geleden. In 1502 werd het gebouw verwoest. De rust keerde weer nadat in 1506

Afb. 5: Evert Lewe (links) en reint Lewe op het schilderij van J.J. de Stomme uit 1657 met op de achtergrond de borg met beide schathuizen

de Stad graaf Edzard als heer aannam. Daarom werden te Ewsum in 1509 en 1510 aankopen gedaan van balken, daksparren en riet om gebouwen te herstellen en werden timmerlieden en glazenmakers in dienst genomen. De borg werd daarna bewoond door Wigbold, gehuwd met Beetke, erfdochter van Raskwerd.

Na de oplossing van een langdurige erfeniskwestie kwam de borg in 1544 in eigendom van Johan van Ewsum. Deze liet er, hoewel hij er zelf niet woonde, in 1561 glas-in-lood-ramen en een schouw aanbrengen. Deze schouw bevindt zich tegenwoordig in het Rijksmuseum te Amsterdam. Ook een traptoren met gedenksteen is vermoedelijk zijn opdracht (Kooi 1993).

Afb. 6: Het oostelijk schathuis en de ronde toren, begin 20ste eeuw

Door ernstige financiële tegenvallers verarmde het geslacht van Ewsum. De borg dreigde onder de hamer te komen. Om deze verkoop te verhinderen werd het huis overgedragen aan Caspar van Ewsum, een van de weinige succesvolle telgen uit het geslacht en een zeer verdienstelijk militair. Deze wist eerst een verkoop te verhinderen, maar moest tenslotte de borg in 1601 op een veiling zelf kopen. Daarover wordt vermeld, dat *des avonds de keerse upgesteecken wert omme Ewsummer hues ofte borch tho Middelstum mit de borchlanden bij der executie thoverkopen*. Bij de zitting in het Wijnhuis in de stad Groningen waren twee hoofdmannen aanwezig. Caspar van Ewsum protesteerde met vele getuigen tegen de verkoop, maar de hoofdmannen brachten naar voren, dat zijn protest te laat kwam en dat de verkoop door moest gaan. Hierop heeft Caspar, in woede

ontstoken, *self de steen gevaetet, daer de keersse in stunde, ende deselve keerse uutgedaen.* (De Boer 1988)

Een geheel ander uiterlijk kreeg de borg Ewsum na 1648. Het gebouw kwam in handen van Johan Lewe die er met zijn echtgenote Geertruida Alberda wilde gaan wonen. Daartoe was een algehele restauratie noodzakelijk omdat gedurende de minderjarigheid van Johan het huis zeer vervallen was geraakt. Hij ontdeed de borg van zijn middeleeuwse karakter en maakte er een gerieflijk landhuis met het karakter van een lustslot van, naar het voorbeeld van Nijenstein. Grote delen van het gebouw, onder andere het centrale steenhuis met zware fundering, werden afgebroken. De ronde toren werd verlaagd, kreeg een nieuw dak en werd voorzien van een nieuwe klampmuur.

Uit een beschrijving in het voorjaar van 1798 krijgen we een aardig beeld van Ewsum. Ook toen stond het huis te koop. Het werd aangekondigd als een deftige en wel gereguleerde herenbehuizing, waaraan een fraaie toren, beide uit het water opgehaald, met twee schathuizen, hoven, singels, allees, grachten, vijvers, bomen en plantages, te zamen ongeveer 11 grazen. Het huis was voorzien van een benedengalerij, verscheiden behangen kamers, een ruime keuken, een extra grote bovenzaal en vier kamers aan de vier hoeken, zeer spatieuze verwulfd kelders, een orangerie in een van de schathuizen, een koepel of zomerhuis aan het trekdiep, een grote appelhof waarin een vijver de Kooi genaamd.

De laatste verandering vond eerst na 1805 plaats. Edzard Jacob Lewe was eigenaar en voorzag het gebouw van grote vensters. Bovendien werden gevels en traptoren bepleisterd. Ook de tuinen eromheen werden aan de nieuwste mode aangepast. Toch besloot Edzard Lewe de borg in 1851 te koop aan te bieden. Pas in 1856 echter vond hij, via een openbare veiling, een koper. Omdat hij geen andere bewoners op Ewsum wilde, was het de bedoeling dat de koper de borg zou slopen. De borg Ewsum, die in prima staat verkeerde, werd tenslotte in 1863 gesloopt. Het westelijke schathuis en de bossen aan de oostzijde waren al in 1862 verdwenen. Alleen het oostelijke schathuis en het onderste deel van het rondel ontkwamen aan de slopershamer.

Van de borg is een aantal afbeeldingen bekend. Een van de betrouwbaarste is een 18e eeuwse schilderij op paneel, kopie naar een ouder origineel van omstreeks 1600 en in het bezit van het Groninger Museum voor Stad en Lande. Tegenwoordig hangt het in de Menkemaborg te Uithuizen (Kooi 1993).

Een prachtige afbeelding kwam onlangs in beeld (Ast-Boiten 1994). Het is te zien op het portret van Beetke van Raskwerd († 1554), echtgenote van Wigbold van Ewsum en geschilderd tegen 1530. Het schilderij, in 1994 door het Groninger Museum verworven, laat op de achtergrond een doorkijk zien naar een kasteelruïne. Voor dit Vanitas symbool stond de borg Ewsum zelf model.

Op slechts één schilderij is ook het onderzochte schathuis afgebeeld. Het is een kinderportret van de hand van J.J. de Stomme uit 1657, thans in het Groninger Museum. Oorspronkelijk hing het als schoorsteenstuk in de ridderzaal. Op het schilderij zijn Evert Lewe en Reint Lewe afgebeeld, zonen van Johan Lewe. Op de

achtergrond is de borg Ewsum te zien, de beide schathuizen, de molen en de kerk. De schilder heeft de werkelijkheid echter behoorlijk geweld aangedaan om alle gebouwen mooi in de achtergrond te schikken. De afbeelding is bijzonder onbetrouwbaar en daarom helaas niet bruikbaar voor deze studie.

Een schathuis neemt een belangrijke plaats op de borg in als het gaat om het boerenbedrijf dat er werd uitgeoefend. Ongeveer 100 grazen land (ca. 44 hectare) werden door de bewoners van de borg zelf in cultuur gebracht. Rondom het huis lagen eerst de appelhof met grachten en singelwal (Hartgerink-Koomans 1938) en daar buiten: *de beyde valgen* (akkers), *de koeltuyn*, *wryngvenne* (grasland), *drenckvenne* (drinkplaats voor vee), *bulnysse* (stuk land voor de stier), *en weytenkamp* (tarweakker), *'t olde appelhof en ettelijke grazen hooiland*.

Ook werd pacht van de meiers niet altijd in geld maar ook wel in natura ontvangen. Zo komen voor: boter en kaas, rogge, haver en gerst, vette zwijnen, spek, lammeren, hoenders, eendvogels en ganzen. De produkten werden niet tegelijk geleverd, maar in de loop van de tijd gebracht. Vooral belangrijke feestdagen kwamen in aanmerking. Daarvan werden aantekeningen gemaakt om te kunnen zien hoever iedereen met het betalen van zijn pacht was. Vrijwel alles werd in het eigen, wel zeer uitgebreide huishouden verbruikt. Daarnaast werden uit Groningen produkten betrokken als gember, peper, saffraan, pijpkaneeel, kruidnagel, foelie, pruimen, rozijnen, rijst, amandelen, krenten, suiker en Deventer koek.

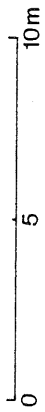
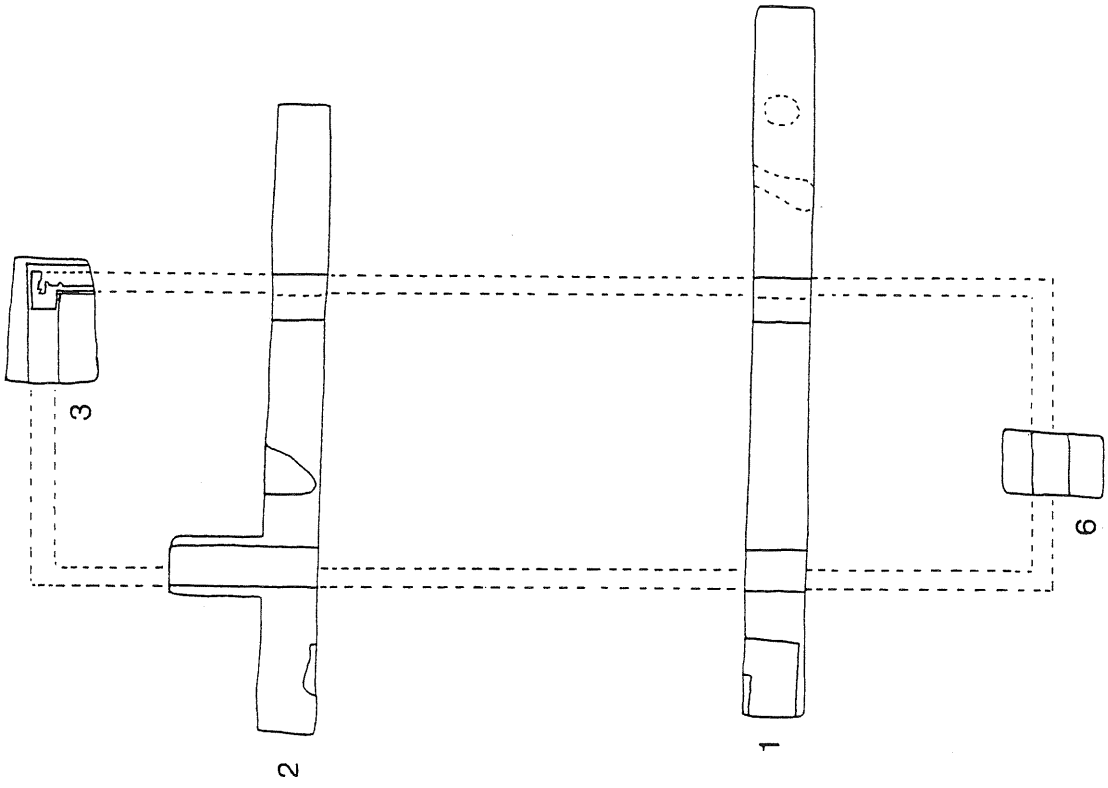
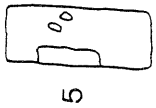
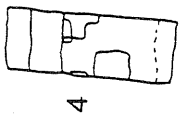
Doel van het onderzoek

Doel van het onderzoek is het vaststellen van de ligging van het westelijk schathuis van de borg Ewsum. Daarnaast dient gekeken te worden of er nog feitelijke resten van deze fundering aanwezig zijn en moet de archeologische waarde van het bodemarchief ter plaatse worden vastgesteld. Ook moet gekeken worden of er nog resten aanwezig zijn in de ondergrond van de rond 1930 gesloopte tuinmuur. Tegen de zuidkant van deze muur groeide toen een witte druif. De laatste resten van de tuinmuur of van een muur van het schathuis zijn in de jaren zestig gesloopt.

Onderzoeksstrategie en werkwijze

Bij de aanpak van het onderzoek is er vanuit gegaan dat beide schathuizen spiegelbeeldig tegenover elkaar zijn aangelegd. Om de fundamenteën op te sporen zijn daarom twee lange oost-west sleuven aangelegd om beide lange muren zichtbaar te maken (nr. 1 en 2). Voor het opsporen van de fundamenteën van de korte muren zijn twee sleuven noord-zuid gegraven (nr. 3 en 6). De noordelijke sleuf (nr. 3) is verbreed tot het hoekpunt van de fundering, sleuf 2 heeft een uitbreiding naar het noorden gekregen. Om de muur van de fruittuin op te sporen zijn twee sleufjes gegraven (nr. 4 en 5).

Het meetsysteem is gerelateerd aan de noordwesthoek van het bestaande, oostelijke schathuis.

EWSUM - schathuis

RESULTATEN

In sleuf 1 werd, na eerst een puinig plekje te hebben aangetroffen, de eerste fundering zichtbaar in de vorm van een uitbraaksleuf. Aan de buitenzijde lagen vooral grote baksteenpuinbrokken en aan de binnenkant fijn puin en mortel. Uit deze uitbraaksleuf kwam een halve baksteen met de maten $14 \times 14 \times 7,5$ cm. Na ongeveer zes meter kwam de tegenoverliggende muur te voorschijn. Ook hier bestond deze uit een uitbraaksleuf met aan de buitenzijde grof puin en aan de binnenzijde losse mortel.

Aan de westzijde van sleuf 1 kwam, achter de restanten van de westmuur van het schathuis, een heel duidelijk grondspoor te voorschijn. Het had de vorm van een haakse hoek, donker gekleurd met houtskoolspikkels. Het betreft hier een oudere fundering, zonder baksteenpuin in de vulling.

Sleuf 2 werd ten noorden van sleuf 1 aangelegd. Omdat de situatie nu enigszins bekend was, kon deze sleuf korter gehouden worden. De fundering bleek inderdaad spiegelbeeldig aangelegd ten opzichte van het bestaande oostelijke

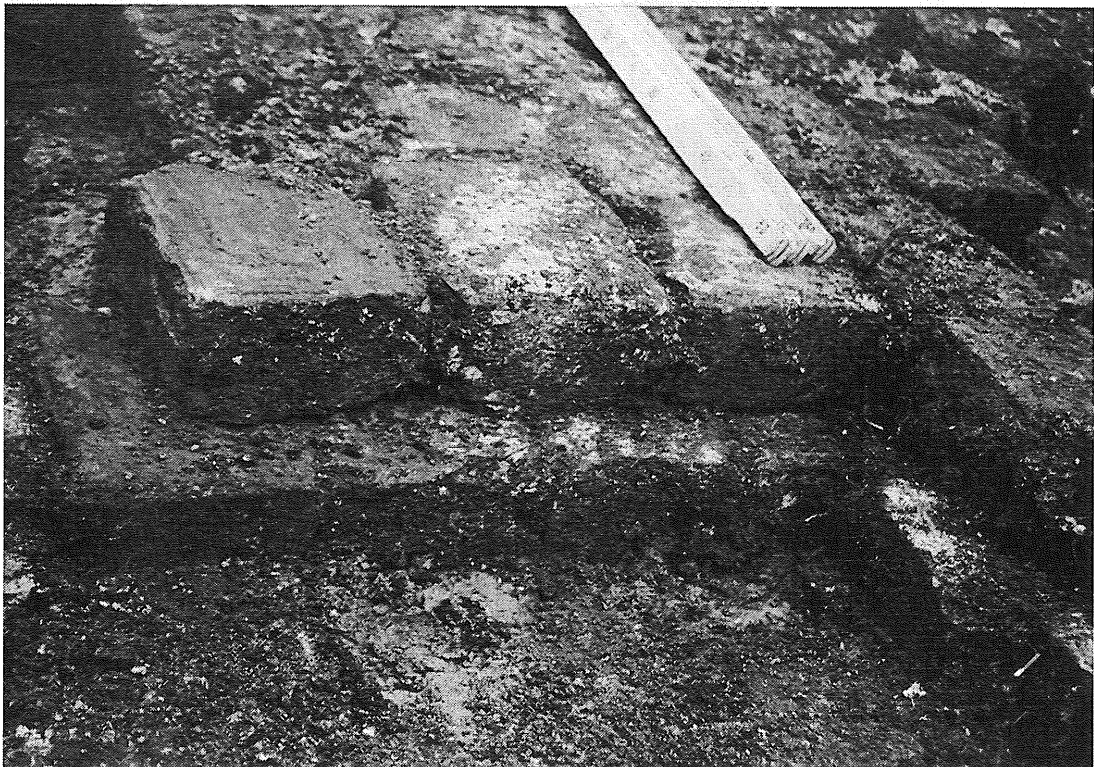

Afb. 8: Het oostelijk schathuis in zijn huidige staat

Afb. 7: De onderzoeksleuven met de aangetroffen grondsporen

Afb. 9: De vlijlaag van hergebruikte baksteen in sleuf 3

Afb. 10: De verspringing in de vlijlaag

schathuis. Ook in sleuf 2 werd aan de buitenzijde van de uitbraaksleuven grof baksteenpuin aangetroffen, aan de binnenzijde fijne mortel. Aan de westkant lagen drie bakstenen nog in verband. Ze maakten onderdeel uit van de onderste vlijlaag. De vlijlaag bestond uit hergebruikt materiaal. Bij één van de bakstenen zat er aan de onderzijde mortel. Bovendien bestond de laag eerder uit brokken dan uit complete bakstenen. Het zou goed mogelijk zijn dat de fundering van het schathuis is aangelegd met afbraakmateriaal van de borg of een voorloper van de borg.

Nog verder westelijk van de westmuur werd een donkere verkleuring aangetroffen. Deze kan goed verband houden met het donkere grondspoor in sleuf 1. De kleur, de vulling en de ligging komen overeen. Alleen is in sleuf 2 maar een klein rechthoekje van dit grondspoor zichtbaar.

Tussen de oost- en westmuur in sleuf 2 bevond zich aan de noordzijde in het profiel over de hele lengte baksteenpuin. Kennelijk hebben we hier te doen met een dragende binnenmuur. Aan de noordzijde van sleuf 2, daar waar de westmuur zichtbaar was, werd de uitbraaksleuf over een kleine afstand gevolgd in noordelijke richting. Het geheel tekende zich duidelijk af, maar kon helaas niet tot de hoek van het schathuis worden opgegraven. De aanwezigheid van een enorme plataan met bijbehorend wortelstelsel maakte dit onmogelijk.

Om deze reden werd sleuf 3 iets oostelijker van het midden van het schathuis aangelegd. In deze sleuf werden complete bakstenen, liggend in verband, aangetroffen. Omdat het in eerste instantie niet duidelijk werd hoe de zaak in elkaar stak, werd deze sleuf iets verbreed. Vervolgens werd de noordoostelijke hoek van het schathuis blootgelegd. Ook hier betrof het grotendeels hergebruikte bakstenen. Er waren bijna geen hele stenen, maar halve en grotere brokstukken die wel mooi in verband lagen. Op de vlijlaag lag een laag stenen met een verjonging van ca. 8 cm. Deze verjonging kon aan de binnenkant van het schathuis wel worden blootgelegd maar aan de buitenkant lukte dit niet door de aanwezigheid van een richelpaaltje, dat moest blijven staan en door de aanwezigheid van een stuk wegverharding.

Het idee van de opzet van de fundering werd echter wel duidelijk. Het geheel bestond uit een bredere vlijlaag op de vaste, natuurlijke ondergrond van klei met daarop naar boventoe smaller wordend muurwerk.

Aan de zuidkant, ongeveer in het midden van de te verwachten zuidmuur, werd sleuf 6 gegraven. Volgens verwachting kwam ook hier de uitbraaksleuf keurig te voorschijn. Afwijkend was dat het groffe baksteenpuin hier aan de binnenkant werd aangetroffen en het fijnere mortel aan de buitenzijde. Kennelijk is hier net andersom te werk gegaan bij de afbraak. Enkele stenen van de vlijlaag bleken nog aanwezig. Bovenin de uitbraaksleuf zat een deel van een Fries geeltje (vondstnummer 13). Dit type baksteen werd elders in de sleuven niet aangetroffen.

De sleuven 4 en 5 werden in het verlengde van sleuf 3 aangelegd in westelijke richting. Het idee was dat de tuinmuur in het verlengde van de korte noordmuur van het schathuis moet hebben gelopen. In sleuf 4 werd iets van een puinbaan aangetroffen die aan kan sluiten bij de noordmuur. In sleuf 5 was dit veel

minder overtuigend. Mogelijk is de muur van de fruittuin erg ondiep gefundeerd geweest. Uitgebreid onderzoek door middel van het doortrekken van de sleuven was vrijwel onmogelijk door de aanwezigheid van monumentale bomen. Daarnaast is de tuinmuur rond 1930 nog gedocumenteerd, zodat het niet zinvol was hier al te rigoureuus met het bodemarchief om te springen.

Afb. 11: De muur van de fruittuin en de ronde toren. De muur werd afgebroken rond 1930

CONCLUSIE

Het afgebroken westelijk schathuis blijkt volstrekt symmetrisch gebouwd te zijn ten opzichte van het nog bestaande oostelijke gebouw. Van de fundering van het bouwwerk is in de proefsleuven niet veel meer over dan een puinbaan. Een uitzondering hierop vormt de noordoosthoek. Hier zijn nog enkele lagen bakstenen aanwezig. Zij zijn, na blootleggen, in situ achter gebleven. De mogelijkheid moet dus niet worden uitgesloten dat ook elders nog gedeelten van het fundament aanwezig zijn.

Het fundament van het schathuis bestaat uit hergebruikte bakstenen. Vermoedelijk zijn deze afkomstig van sloop van gedeelten van de borg. Als dit zo is dan is het schathuis mogelijk gebouwd na een periode van reorganisatie en herbouw van de borg zelf. In het voorafgaande zijn verschillende momenten van bouwactiviteit beschreven die hiervoor in aanmerking komen. Vermoedelijk is de verbouwing van Johan Lewe de meest reële mogelijkheden. De weergave, compleet met schathuizen, op het schilderij van J.J. de Stomme uit 1657 laat dan trots de nieuwe verbouwing zien. Daarbij komt de vraag op of het geheel in dat jaar al gerealiseerd is.

Een belangwekkende vondst tijdens het onderzoek is het bruine spoor ten westen van de fundering van het schathuis. Hier ligt een interessant bodemarchief dat mogelijk te maken heeft met voorlopers van de borg of de schathuizen en dat inzicht kan geven in de oudere geschiedenis van de borg Ewsum. Mocht besloten worden tot nieuwbouw, dan zal dit zeker eerst onderzocht en gedocumenteerd moeten worden. Tot dan blijft bescherming geboden.

LITERATUUR

- Ast-Boiten, E.A.J., 1994. Het portret van Beetke van Raskwerd. *Stad en Lande. Cultuur-historisch tijdschrift voor Groningen* 3/3, p.2-7.
- Boer, Geert de, 1988. *Middelstum door de eeuwen heen*. Bedum.
- Formsma, W.J., R.A. Luitjens-Dijkveld Stol & A. Pathuis, 1973. *De Ommelander borgen en steenhuizen*. Assen.
- Hartgerink-Koomans, M., 1938. *Het geslacht Ewsum. Geschiedenis van een jonkers-familie uit de Ommelanden in de 15e en 16e eeuw*. Groningen, Batavia.
- Kooi, P.B., 1993. De ontwikkeling van de borg Ewsum bij Middelstum. *Paleo-aktueel* 4, p.149-153.
- Kooi, P.B., 1993. De bouwgeschiedenis van de borg Ewsum. *Stad en Lande. Cultuur-historisch tijdschrift voor Groningen* 2/1, p.8-12.
- Possel, J.T., M. van der Werff & J.B. Wolters, s.a., *Middelstum, gemeentebeschrijving regio Hogeland*. Groningen.
- Reineking-Von Bock, G., 1971. *Steinzeug. Katalog Kunstgewerbemuseum der Stadt Köln*. Keulen.
- Tresling, T.P., 1844. Ewssum. *Groninger Volksalmanak* 8, p.108-128.
- Vinhuizen, Jb., 1917. Ewsum. *Mooi Groningen. Geïllustreerd maandblad voor Stad en Provincie*. 2, pp.124-131.

AFBEELDINGEN

1	ligging van de borg Ewsum te Middelstum	6
2	Middelstum en Ewsum	8
3	de snelle van Ewsum (fotocollectie P.B. Kooi)	9
4	de borg Ewsum met de ronde toren en beide schathuizen, de tuinmuur en het zomerhuis (tekening H. Zwier, GIA)	11
5	Evert Lewe (links) en reïnt Lewe op het schilderij van J.J. de Stomme uit 1657 met op de achtergrond de borg met beide schathuizen (Collectie Groninger Museum)	12
6	het oostelijk schathuis en de ronde toren, begin 20ste eeuw (fotocollectie P.B. Kooi)	13
7	de onderzoekssleuven met de aangetroffen grondsporen	16
8	het oostelijk schathuis in zijn huidige staat	17
9	de vlijlaag van hergebruikte baksteen in sleuf 3	18
10	de versnijding van de vlijlaag	18
11	de muur van de fruittuin en de ronde toren. De muur werd afgebroken rond 1930 (Vinhuizen 1917)	20
12	landelijk onderzoek	29

BIJLAGE I
vondstenlijst

nr.	datum 1998	werkput	inhoud
1	10-02	stort	aardewerk, randscherf, versierd
2	10-02	1	steengoed uit puinig spoor, 2.5 m. ten zuiden van de oostmuur
3	10-02	1	aardewerk, geglazuurd, uit vaag begrensd afvalkuiltje
4	10-02	2	aardewerk uit lichtgrijs puinige baan
5	10-02	2	aardewerk, plavuis uit puinbaan
6	10-02	2	aardewerk, majolica uit donkere verkleuring
7	10-02	2	aardewerk, baksteen uit onderzijde fundering westzijde
8	10-02	3	aardewerk, plavuis en scherf uit hoekpunt
9	10-02	2	aardewerk, plavuis uit de noordelijke verlenging van sleuf 2
10	10-02	4	glas uit puinige baan
11	10-02	4	aardewerk uit <i>sloot</i> met schopsteken
12	10-02	5	aardewerk, dakpan uit vrij amorfe kleiige laag
13	10-02	6	aardewerk, fries geeltje bovenuit uitbraaksleuf zuidmuur

BIJLAGE II
determinatielijst

vondstnr.	inhoud	determinatie
1	aardewerk	randfragment, roodbakkend aardewerk, binnenzijde voorzien van loodglazuur, buitenzijde met vingerindruk-fries. Stad Groningen.
2	steengoed	grijsbakkend Siegburg met zoutglazuur
3	aardewerk	randfragment met aanzet van een oor, roodbakkend aardewerk, binnenzijde voorzien van loodglazuur. vetvanger?
4	aardewerk	witbakkend aardewerk met binnen en buiten groen loodglazuur
5	aardewerk	tegelfragment van diagonaalgelegde vloer, roodbakkende tegel met groen loodglazuur
6	aardewerk	majolica scherfje. rand is voorzien van een lijnversiering, spiegel geeft een fragment van een vegetatieve versiering
7	aardewerk	baksteen van de onderkant van de fundering noord. roodbakkend. 29 × 14,5 × 7 cm.
8	aardewerk	plavuisfragment, roodbakkend met beige gekleurd loodglazuur, licht rood gekleurde engobe onderlaag. dikte 2,7 cm. breedte 16,2 cm. plavuis, roodbakkend met groen gekleurd loodglazuur, witte engobe onderlaag. dikte 2,4 cm., breedte 16,2 × 16,7 cm. tegelfragment, wit bakkend met wit tinglazuur. dikte 1 cm. dakpanfragment, roodbakkend
9	aardewerk	plavuisfragment van diagonaalgelegde vloer. roodbakkend met groen loodglazuur, lichtrode engobe als onderlaag. dikte 2,4 cm. plavuisfragment van schuingelegde vloer. roodbakkend met groen loodglazuur, lichtrode engobe als onderlaag. dikte 2,6 cm., breedte 15,7 cm.

10	glas	vensterglasscherf met langs de rand twee gleuven van diamantsnijder, sterk geiriseerd. glasscherf van smalle strook, breedte 2 cm., afkomstig van een lamp? sterk geiriseerd.
11	aardewerk	drie randscherven, waarvan twee passend. roodbakkend aardewerk, ongeglazuurd. Stad Groningen. vier wandscherven van dezelfde pot, op de buik een opstaand, gedraaid randje. randscherf van roodbakkend aardewerk, binnen- en buitenzijde voorzien van beige tot groen gekleurd loodglazuur
12	aardewerk	dakpanfragment, roodbakkend aardewerk
13	aardewerk	baksteen, geelbakkend, zogenaamd <i>fries geeltje</i> , fragment 8 × 3,7 cm.

BIJLAGE III

documentatie

dagrapporten

A. Ufkes, dagrapport van 10 februari 1998

tekeningenlijst

C. Koopstra, tekening 1, veldtekening van het terrein met 6 sleuven, schaal 1:40
tekening 2, nettekening van het terrein

fotolijst

nr.	datum 1998	sleuf	richting	onderwerp
1	10-02	1	n-z	het trekken van sleuf 1
2	10-02	1	o-w	het trekken van sleuf 1
3	10-02		w-o	het oostelijk schathuis
4	10-02		w-o	het oostelijk schathuis
5	10-02		z-n	het oostelijk schathuis met de recente schuur
6	10-02		z-n	het oostelijk schathuis met aanbouw
7	10-02	1	o-w	overzicht van sleuf 1
8	10-02	2	o-w	overzicht sleuf met kippen
9	10-02	2	o-w	overzicht sleuf met kippen
10	10-02	3	n-z	uitgraven van sleuf 3
11	10-02	3	z-n	muurwerk in sleuf 3
12	10-02	3	z-n	muurwerk in sleuf 3
13	10-02	3	z-n	muurwerk in sleuf 3
14	10-02	3	w-o	muurwerk in sleuf 3
15	10-02	3	w-o	muurwerk in sleuf 3
16	10-02	3	z-n	muurwerk in sleuf 3
17	10-02	6	z-n	enkele stenen van muurwerk
18	10-02	6	z-n	enkele stenen van muurweek
19	10-02	6	o-w	enkele stenen van muurwerk

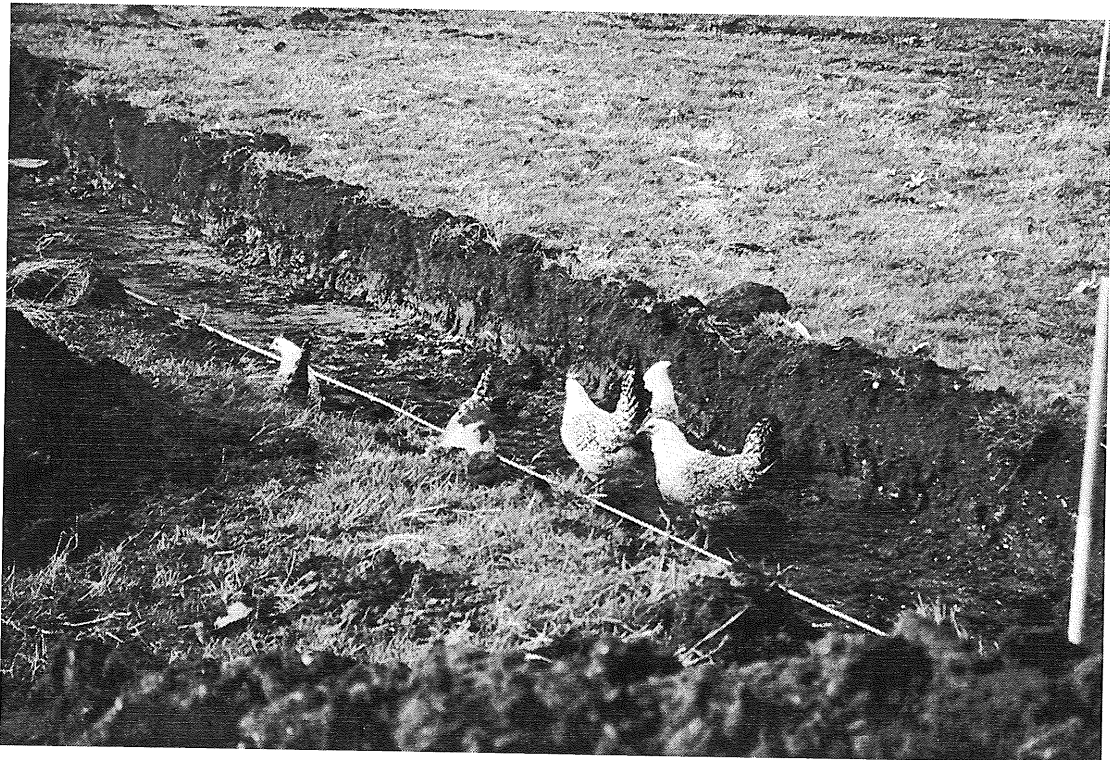
verblijfplaats van de vondsten & documentatie

De documentatie bevindt zich in het archief van het Groninger Instituut voor Archeologie (GIA) van de Rijksuniversiteit Groningen, Poststraat 6, 9712 ER Groningen. De vondsten zijn afgeleverd bij het provinciaal archeologisch depot te Nuis onder opgravingsnummer 51, een halve doos tezamen.

ARC-Publicaties

- 1 A. Ufkes, 1996. *Het archeologisch onderzoek van het "Blokhuys" te Stavoren, Gem. Nijefurd, Friesland.*
- 2 M. Essink & J. Schoneveld, 1997. *Een archeologische waarneming in het Oldenklooster, Kloosterburen (Gem. De Marne).*
- 3 A. Ufkes, 1997. *Archeologisch naonderzoek van het "Blokhuys" te Stavoren, Gem. Nijefurd, Friesland.*
- 4 A. Ufkes & J. Schoneveld, 1997. *Een archeologisch onderzoek ten noorden van het kasteelterrein van Selwerd, Gem. Groningen.*
- 5 A. Ufkes & J. Schoneveld, 1997. *Een archeologisch onderzoek op het kloosterterrein van Selwerd, Gem. Groningen.*
- 6 M.J.L.Th. Niekus & J. Schoneveld, 1997. *De mesolithische vindplaats S1 te Wildervanksterdallen, Gem. Stadskanaal, Groningen.*
- 7 M.J.L.Th. Niekus & J. Schoneveld, 1997. *De mesolithische vindplaats NP3 te Wildervanksterdallen, Gem. Stadskanaal, Groningen.*
- 8 Y. Dijkstra & J. Schoneveld, 1997. *Een booronderzoek te Norg, Gem. Roden-Norg, Drenthe.*
- 9 A. Ufkes & J. Schoneveld, 1997. *Een archeologisch onderzoek in het tracé van de Afvalwaterleiding-Veendam bij Muntendam, Gem. Menterwolde, Groningen.*
- 10 A. Ufkes & J. Schoneveld, 1997. *Archeologische waarnemingen tijdens een hydrologisch onderzoek op drie wierden: Fransum, Kenwerd en Beswerd, Prov. Groningen*
- 11 J. Schoneveld, 1998. *De roes en roesmiddelen in het Oude Egypte. Een radio-reportage.*
- 12 M.J.L.Th. Niekus, 1998. *Een aanvullende archeologische inventarisatie (A.A.I.) in het landinrichtingsgebied Oost-Groningen en de Gronings-Drentse Veenkoloniën: Deelgebied Oude Veenkoloniën, Herverkavelingsblok III.*

- 13 M.J.L.Th. Niekus, 1998. *Een aanvullende archeologische inventarisatie (A.A.I.) in het landinrichtingsgebied Oost-Groningen en de Gronings-Drentse Veenkoloniën: Deelgebied Oude Veenkoloniën, Herverkavelingsblok IV.*
- 14 A. Ufkes & J. Schoneveld, 1998. *Een archeologisch onderzoek naar de fundamenteën van het westelijk schathuis van de borg Ewsum bij Middelstum, Gem. Loppersum, Groningen.*
- 15 A. Ufkes & J. Schoneveld, 1998. *Een boorcampagne op Wierhuizen, Gem. Appingedam, Groningen.*
- 16 M.J.L.Th. Niekus & A. Ufkes, 1998. *Archeologische inventarisatie in de "Kraanlanden" op de geplande uitbreiding van het golfterrein bij Gasselternijveen, Gem. Aa en Hunze, Drenthe.*

Afb. 12: Landelijk onderzoek

COLOFON

tekst: A. Ufkes & J. Schoneveld

tekeningen: C.G. Koopstra

fotografie: A. Ufkes

produktie: Centrum voor Archeologische Research & Consultancy (ARC)

ARC-Publicaties 14

redactie: J. Schoneveld

Groningen 1998